

JAROSŁAW J. SAK

KONTYNUALIZM I KWALITATYWIZM GALENOWSKIEJ ONTOLOGII FILOZOFICZNO-LEKARSKIEJ

Andrzej Bednarczyk: *Galen, główne kategorie systemu filozoficzno-lekarskiego.* Warszawa, Uniwersytet Warszawski — Wydział Filozofii i Socjologii, 1995, 440 s.

Praca Andrzeja Bednarczyka *Galen, główne kategorie systemu filozoficzno-lekarskiego* jest próbą rekonstrukcji podstawowych pojęć teoretycznych i ich wzajemnych zależności, składających się na osnowę warstwy ontologicznej Galenowskiego systemu filozoficzno-lekarskiego. Szczegółowy poziom analizy i charakterystyki podstawowych kategorii biologii Galena winien ujawnić — zdaniem autora — charakterystyczne cechy tego systemu, pozwalające rozpoznać go na tle innych ujęć systemowych. Autor w kolejnych pięciu rozdziałach pracy rekonstruuje i podejmuje analizę następujących pojęć: ciała homoiomerycznego i siły-zdolności, ciepła przyrodzonego i pneumy życiowej, pneumy psychicznej, duszy oraz pojęcia całości.

Dla opisu struktury morfologicznej i fizjologicznej najistotniejszymi wydają się być pojęcia ciała homoiomerycznego i siły-zdolności. Warto, jak sądzę, przytoczyć ogólną charakterystykę tych pojęć zawar tą w omawianej pracy, zwłaszcza, że Galen nadał tym pojęciom chyba najbardziej oryginalne znaczenia spośród wszystkich innych pojęć tworzących jego filozoficzno-lekarską ontologię.

Pojęcie ciała homoiomerycznego miało wyjaśniać w ujęciu statycznym strukturę morfologiczną organizmu, znajdując zastosowanie zarówno w Galenowskiej fizjologii, jak i patologii. Na poziomie części homoiomerycznych zachodzą elementarne procesy odżywiania i wzrostu. Części te, jako podstawowy element struktury morfologicznej organizmu, stanowią mieszaninę typu *krasis* czterech jakości elementarnych, a więc są proste pod względem jakościowym. W tworach homoiomerycznych różnice między częścią a całością są wyłącznie natury ilościowej a nie jakościowej. Pod względem przestrzennym występuje tu natura kontynuualna: część homoiomeryczna bowiem, jak sądził Galen, nie posiada przyczyny łączącej. Pojęcie przyczyny łączącej, spajającej, zaczerpnięte z myśli stoickiej, pozwoliło mu do końca uzasadnić kontynuualną naturę części homoiomerycznych. Oprócz wspomnianych części będących ciałami stałymi, składnikami organizmu są również płyny ustrojowe, czyli ciała ciekłe i pneuma będąca ciałem lotnym. Za-równo płyny ustrojowe jak i pneuma — miały wypełniać drobne szczeliny istniejące w częściach homoiomerycznych. Jednakże nie stanowiły one w żadnym wypadku przyczyn łączących,

lecz wraz z częściami homoiomerycznymi współtworzyły *mixis*, mieszaninę obdaloną zupełnie nowymi jakościami.

Czynnik zewnętrzny działający na organizm, wywołuje zmiany przede wszystkim w stanie pneумы, następnie — zmiany w stanie płynów, a dopiero na końcu zmiany w ciałach homoiomerycznych. Podatność na zmiany zależy, zgodnie z Galenowską zasadą „bezwładności”, od stanu skupienia ciała. Choroba pochodzenia zewnętrznego, pojawiająca się na poziomie części anhomoiomerycznych, czyli poziomie już narządowym, ma zawsze — jak sądził Galen — swoje źródło na znacznie niższym poziomie w zakłóconej równowadze jakości elementarnych przysługującej płynom ustrojowym. Takie zakłócenia przenoszą się na części homoiomeryczne poprzez procesy odżywiania ich przez te właśnie płyny. Choroby przebiegające na poziomie części homoiomerycznych mogą przybierać morfologiczną postać rozluźniania, rwania się ich tworzywa (*lisis*) i zatracania naturalnej, właściwej im ciągłości, także wskutek mechanicznego działania z zewnątrz. Przyczynę bólu Galen upatrywał w zaburzonej równowadze w mieszaninie jakości elementarnych (*krasis*) i mieszaninie czterech płynów ustrojowych, bądź w zerwaniu ciągłości w częściach homoiomerycznych lub organicznych.

Biologia i filozofia medycyny Galena jest — jak słusznie podkreśla A. Bednarczyk — rozwinięciem i zastosowaniem w fizjologii i patologii filozoficznego kwalitatywizmu i kontynualizmu Arystotelesa. Kwalitatywizm przypisywał ciału jakości istniejące nie tylko obiektywnie na jego podłożu, lecz także poddawał je substancjalizacji, przekształcając w działające siły. Jakości te o elementarnej naturze nie podlegały redukcji do cech ilościowych, stanowiąc ostateczną jakościową rzeczywistość. Łącząc się ze sobą w określonych proporcjach, wytwarzały taką mieszaninę (*krasis*), w której zatracala się ich odrębność, a ową *krasis* cechowała nowa jakość. Galenowska *krasis* — część homoiomeryczna, zaprzeczała mechanistycznej redukcji jakości w przeciwieństwie do Demokrytejskiego atomizmu.

W opozycji do atomizmu sytuuje się również koncepcja kontynualistyczna, której przedmiotem jest tworzywo ciała ożywionego. Tworzywo to, posiadające naturę ciągłą, daje się według tej koncepcji dzielić w nieskończoność, nie zatracając przy tym właściwych jemu cech jakościowych; zatem cechuje je jakościowa jednorodność nawet w nieskończenie małych przedziałach.

Kwalitatywizm i kontynualizm kształtował Galenowską koncepcję choroby, która zakładała zmianę stosunków jakościowych w tworzywie części homoiomerycznych i powstawanie nieciągłości obcych jego naturze. Właściwe proporcje jakości, kształtujące części homoiomeryczne, miały stanowić konieczny, lecz nie jedyny warunek zdrowia. Według Galena, stan zdrowia miał oznaczać doskonałą proporcję rozmiarów, liczby, kształtu i rozmieszczenia każdej części organicznej zbudowanej z części homoiomerycznych.

Prezentowane przez A. Bednarczyka statyczne ujęcie Galenowskiej morfologii, chociaż spełnia wymóg rzetelnej naukowej analizy, nie jest jednak pozbawione mankamentów. Jednym z nich jest pominięcie terminów: *complexio* i *compositio*, które występują w łacińskich przekładach dzieł Galena, a także we współczesnych pracach poświęconych filozofii i biologii Galena. Przytoczenie tych terminów umożliwiłoby prostszą prezentację koncepcji zdrowia według Galena, jako właściwego

complexio, czyli właściwej mieszaniny jakości, oraz *compositio*, czyli wspomnianego już wcześniej symetrycznego, proporcjonalnego układu części anhomomerycznych. Autor omawianej pracy przeoczył również fakt, że różne teksty Galena zawierają nieco odmienne definicje zdrowia.

Przytoczona przez A. Bednarczyka Galenowska definicja zdrowia, mogąca także być określana za pomocą pominiętych pojęć: *complexio* i *compositio*, występuje w rozprawie *Tegnia*. Rozumienie zdrowianatomiiast jako naturalnej funkcji i zarazem koniecznej organicznej struktury, można odnaleźć w rozprawie *De morborum differentis*. Wspólne powyższym definicjom zdrowia jest niewątpliwie Arystotelesowski *ratio*, a także obserwacja stanów organizmu — *experiento*. Pominięcie w omawianej pracy Galenowskiej koncepcji znaku, marginalizuje problematykę zdrowia i choroby. Wobec tego występuje niemożność przejścia na bardziej szczegółowy poziom rozważań na temat tej problematyki. Jest to konsekwencja ograniczenia analiz wyłącznie do pojęć ontologicznych, z pominięciem Galenowskiej epistemologii i logiki.

Pomimo tego, należy docenić wnikliwość i rzetelność analizy pojęcia siły-zdolności (*dynamis*). Pojęcie to jest istotne dla dynamicznego ujęcia struktury morfologicznej organizmu. Wprowadzając je do dzieł przyrodniczych, Galen czerpał z dwóch źródeł: starszego: dzieł Hipokratesa i nowszego: dzieł Arystotelesa i Teofrasta. Pojęciem siły-zdolności opisywał to, co dopiero powstaje, bądź — już powstałe — podlega przemianom. Galen używał je zatem do opisu najogólniej ujmowanego procesu zachodzącego na podłożu ruchu, nadając mu charakter kategorii fizjologicznej. W każdym procesie wyróżniał: skutek (*ergon*), działanie (*energeia*) i przyczynę sprawiającą owo działanie (*dynamis*). Tak więc, gdy z pożywienia powstaje krew, stanowi ona skutek czynnego ruchu żył, mającego swoją przyczynę w siłę-zdolności krwiotwórczej. Z Galenowską siłą-zdolnością łączy się zasadniczo niepoznawalna przyczyna, jednak pojęcie to sygnalizuje niepoznawalność, stając opis skutków powodowanych przez działanie nieznaną przyczynę; jak bowiem pisał Galen w rozprawie *De naturalibus facultatibus*, „tak długo, jak nie znamy prawdziwej istoty działającej przyczyny, nazywamy ją siłą-zdolnością (*dynamis*)”. Jakkolwiek analizowane pojęcie dzieliło — co podkreśla A. Bednarczyk — cechę niepoznawalności z magiczną odmianą *dynamis*, również aktualizującą się na podłożu nieznanego i niepoznawalnego mechanizmu przyczynowego, mogło stać się centralną kategorią teoretyczną rozwijanej przez Galena fizjologii opisowej.

W filozoficzno-lekarskiej tradycji wywodzącej się już od Hipokratesa, utrzymywał się pogląd podtrzymywany przez Galena, że głównymi narządami ludzkiego ciała są: wątroba, serce i mózg, zajmując trzy kolejne szczeble w hierarchii organizmu. Każdemu z nich przysługują odpowiednie siły-zdolności tworzące analogiczny układ hierarchiczny. Siła-zdolność właściwa wątrobie, nosiła miano fizycznej (*physike dynamis*); siła-zdolność przysługująca sercu, nosiła miano życiowej (*zotike dynamis*); zaś siła-zdolność właściwa mózgowi — miano siły-zdolności psychicznej (*psychike dynamis*). Siła-zdolność życiowa mogła się przejawiać wytwarzaniem ciepła przyrodzonego, tętnieniem tętnic, biciem serca i ruchem krwi. Siła-zdolność psychiczna związana z problemem duszy, przejawiała się poprzez ruchy dowolne i akty percepcowania wrażeń.

Jednak najbardziej szczegółowemu opracowaniu teoretycznemu poddał Galen we wspomnianym już *De naturalibus facultatibus* najniższy szczebel w hierarchii sił-zdolności, który posłużył mu do opisu i uporządkowania trzech podstawowych czynności właściwych każdemu ciału ożywionemu: rodzeniu się, wzrostowi i odżywianiu. W akcie powstawania nowego organizmu siła-zdolność rodzenia się pełni główną rolę, zaś siły-zdolności wzrastania i odżywiania pełnią wobec niej role pomocnicze. Pierwotne tworzywo organizmu ulega jakościowemu różnicowaniu, stając się tworzywem poszczególnych części ciała, które z kolei przybierają określoną postać przestrzenną dzięki celowo działającej sile-zdolności kształtowania. Po wyczerpaniu się siły-zdolności rodzenia, zastępuje ją siła-zdolność wzrastania, podporządkowująca sobie siłę-zdolność odżywiania i dominuje ona do czasu osiągnięcia przez organizm stanu dojrzałości (*akme*). Rzeczą dosyć charakterystyczną w poglądach Galena jest przekonanie, że wzrost rozpoczyna się dopiero wtedy, gdy ciało, dzięki wspomnianej sile-zdolności kształtowania, uzyska ostateczną postać. Takie rozumienie procesu wzrostu ściśle oddzielające go od procesu powstawania, odpowiada stworzonej wiele wieków później idei intususcepcji związanej z preformizmem jako koncepcją embriologiczną.

Galenowski kontynualizm przejawia się m. in. w opisie czynności odżywiania. Była ona bowiem traktowana nie jako akt, lecz jako proces, łańcuch radykalnych przemian jakościowych, prowadzących do całkowitego upodobnienia substancji odżywiającej do substancji odżywianej, i do ich wzajemnego się przenikania. Tak pojmowany proces odżywiania miał być tym dłuższy im substancja pożywienia była bardziej obca dla pobierającego pokarm organizmu.

Wypracowana przez Galena, głównie w rozprawie *De naturalibus facultatibus*, a zrekonstruowana przez A. Bed-narczyka w omawianej pracy, koncepcja teoretyczna jest pierwszą w dziejach biologii próbą ustanowienia fizjologii opisowej na jakościowej płaszczyźnie rozważań. Istotną i charakterystyczną cechą koncepcji Galena jest rezygnacja z poszukiwania mechanizmów przyczynowych rządzących czynnościami, a ujawnianie sta-łej, powtarzalnej więzi łączącej obserwowalne zjawiska i opisywania jej w sposób jakościowy.

Należy docenić trafność spostrzeżenia autora, iż fizjologia nowożytna rozpoczęła swój marsz ku poznaniu zjawisk życiowych z miejsca, w którym Galen się zatrzymał, aby później zboczyć z wyznaczonej przez niego drogi i we własnym stylu odnosić istotne sukcesy poznawcze. Jednak wątpliwości budzi porównanie, choć co prawda w ograniczonym stopniu, Galenowskiej koncepcji części homoiomerycznych do dziewiętnastowiecznej biologicznej teorii komórkowej, która przecież wynikała z już zupełnie odmiennego paradygmatu myślenia.

Wobec ograniczenia analiz w omawianej pracy tylko do warstwy ontologicznej Galenowskiego systemu, pewne wątpliwości budzi również podtytuł: *Główne kategorie systemu filozoficzno-lekarskiego*. Byłby on zapewne znacznie bardziej adekwatny do treści pracy, gdyby zawierał określenie „ontologiczne”. Innym mankamentem jest rozmywanie się istoty rekonstruowanych pojęć w bogactwie analizowanej treści, co może sprawiać duże trudności we właściwym zrozumieniu ontologii Galena, zwłaszcza w przypadku uprzednio nikłej znajomości tej problematyki przez czytelnika.

Pomimo uwzględnienia w bibliografii pierwszego na gruncie polskim opracowania logiki Galena (J. Świderek: *Logika Klaudiusza Galena*. Warszawa 1990), nie można niestety stwierdzić jej wpływu na omawianą pracę. To niewątpliwie obniża ogólną ocenę tej obszernej i wnikliwej monografii.

Niewątpliwie jednak, mimo tych mantamentów, praca Andrzeja Bednarczyka, stanowiąca prezentację głównych kategorii ontologicznych Galenowskiego systemu, wypełnia (choć tylko po części) lukę w polskim piśmiennictwie medyczno-filozoficznym. Na równie obszerne i wnikliwe, współczesne opracowanie oczekuje nada] teoria poznania Klaudiusza Galena.